

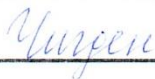
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство культуры Республики Тыва

ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбиля»

РАССМОТРЕНО

На заседании МО ГЦ

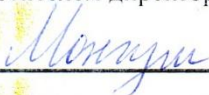
Чигден Н.Д.

Протокол №1

От «30» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместителем директора по УВР

Монгуш Р.И.

от «2» сентября 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Дамбаа Н.Ю.

Приказ № 1

от «2» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 6 класса

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна

Кызыл 2024

Тайылбыр бижик

6-гы класска төрөөн чогаал эреминге таарыштыр кылдырган ажылчын программа ортумак ниити өөрөдилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң , Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының сүмелээни Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда үндүргени «Төрөөн чогаалга күрүне стандартының», “Тыва аас чогаалы болгаш литература” ниити өөрөдилге черлериниң 5-11 класстарынга чижек программаныё сорулгаларына болгаш негелделеринге дүүштүр кылган.

Программаны тургузарына үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазасы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөрөдилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөрөдилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-І, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөрөдириниң сорулгалары

өөредиглиг:

-чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;

- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;

- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деннеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннешуткалыг чогаалдарны деннеп;

- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружунамыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Төрөөн чогаал эртемни өөренириниң ФКӨС негелделери-биле түннелдери

Бот-тускайлаң түннелдери: өөреникчибодунуң үзел-бодалын, туружун бот-тодарадып, бот-сайзырадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр медреселдиг бот-углап билири; өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиёгээдип алырыныё, кандыг үрө-түннелдиг болурун медреселдии-биле угаап билири; аймак чоннар аразынга хуузунда хамааты туружун илередип, хоойллу-д\р\м ёзугаар бадыткап; амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырынче угландырып билири, ниитилелдиё чаёгыс аай россияжи үзел- бодалдыг хөгжүлдезин медресеп, хүлээп көөрү; ниитилелдин амыдыралынга бот-тускайлаңхарыысалгалыг болуру.

Предметтиг түннелдери: чогаал эртемни өөренириниң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип алырынче; чаа билиглерни чедип алырыныё янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шиёгээдип, херек кырында ажыглап, эртем ёзузу- биле угаап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир \еде бот- хуузунуё ажыл-херекчи байдалдарынче угландырып эртемни ханы өөренири.

Метапредметтиг түннелдер: Метапредметтиг түннелдерниң кол үндезини уругларның медээлер-биле ажылдап билириниң азы ниити чүүлден чугула бодалды *ылган, сайгарып, хүлээп* ап көөрүнүң эге базымнарын кылыры болбушаан, эртемнер аразының харылзаалыын илередири; өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемнерниё теория- практиктиг билиглери-биле холбап ооредири, өөрениринин бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниё), регулятивтиг (бот- угланыышкынныг), чаа билиг алырыныё

аргаларын шийгээттирери.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртеми, оларның өөөредиглиг ужур-утказының чамдык методиктиг айтырыглары

Тыва чогаал эртеми – республиканың школаларында өөөредилге-кижизидилге айтырыын шиитпирлээринге эргежок чугула, өзек эртемнерниң бирээзи. Тыва чогаал чоннуң байлак аас чогаалындан ужуун алган сөстүң уран чүүлү, мөзү-шынар хевирлээриниң кол чепсээ.

Бурунгудан бээр ада-өгбелериниң арттырып кааны аас чогаалы, сөстүң уран чүүлү чүс-чүс чылдардан бээр ниитилел амыдыралында болуп турар болушкуннар-биле холбаалыг, үндезин дазылдыг, ол дыл, чогаал эртеминиё сайзыраарынга, тыва литератураның, культураныё хөгжүлдезинге улуг ужур-дузалыг, харын-даа бүгү тыва чоннуң бурунгаар көрүштүг сайзыраарынга, төөгүнү камгалап арттыраарынга онза чугула салдарлыг.

Тыва чогаал төөгүнү камгалап арттыраарынга чугула, өзүп орар салгалдың мөзү- шынарын хевирлээринге онза чугула рольду ойнап чоруур. Тываныё чогаалчыларыныё бижээни амыдыралчы, төөгүлүг чогаалдары сценага боттанып, көр\кч\лерге эстетиктиг таалады берип чоруур.

Литература бүгү талалыг сайзыраёгай, бедик культуралыг, төрөөн болгаш хөй националдыг Россия чоннарыныё культуразын, ооё байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуё үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар дыл- домаа сайзыраёгай хамааты кижини хевирлээр күштүг, аргалыг, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чечен чогаал кижизидер. Чечен чогаалды ханы сайгарып номчууру угаап-боданырыныё арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчыныё делегейи-биле, ооё чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чооктаныжары болур.

Чогаал делегейи-биле харылзаа уругларны орус болгаш делегей литературазыныё шылгараёгай чогаалдары-биле таныжарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарныё чогаалдары-биле деёнеп сайгарарынга, оларныё чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөөредиринге чогумчалыг байдалды тургузуп бээр..

Тыва чогаалдыё өзөөн национал литератураныё алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Уран сөс чүгле сеткил хөлзээшкинни оттурар эвес, сөстүң онзагай чаражын, ханы утказын медеделдии-биле сайгарып билиринге

чаёчыктырар. Чечен чогаал сайгарылгазы төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир к\сеттинер.

Уругларныё чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниё салдары улуг. Чечен чогаал дылы дыл эртемниё бүгү адырлары- биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын долу сайгарып билир болур ужурлуг. 6-ки класска чогаал дугайында өөрөнгөн билиглерин улам сайзырадып, чаа өөрөдилге номундалитература теориязынга хамаарыштыр берген билиглерни шиёгээдир.

Чогаал теориязынга хамаарышкан айтырыгларны делгем, өске литературалар-биле чергелештир өөрөдири.

6-ки класска чогаал уруглар сайгарылгазын *тематиктиг принципке* даянып кылыр, чогаал «жанры» болгаш аймактар деп билиглерге даяныр.

Ажыглаар педагогтуг технологиялар: чаёчылчаан болгаш чаа үениё технологиялары, медээ-коммуникативтиг технология, кадыкшылды камгалаарының, оюннарлыг технология, проектилиг технология болгаш өске-даа.

Методтар: шинчилел, дилеп тыварыныё, көргүзүг, проектилиг метод, индукция, анализ, синтез, деңнелге, башкының сөзү, беседа, хайгаарал, өөреникчилерниң бот-тывынгыр ажылы, көргүзүп тайылбырлаарының методу, дилеп тыварының, төлевилел методу, чогаадыкчы номчулга.

Аргалар: билдинмес айтырыгларга харыыны боттары дилеп тывар, шиитпирлээр ужурлугайтырыгларга даяныр схема-план тургузары, интернеттен тыпкан факт-материалдар-биле ажылдаары.

Класстан дашкаар ажылдар: бот-тускай ажылдар, бөлүктөп ажылдаары, ниити ажылдаары.

Кичээлдерниё чижек хевирлери: Кичээл- «дүлнүүшкүн», кичээл- «ажыл-херекчи оюн», кичээл-конференция, кичээл-концерт, театр-кичээл, бөлүктөп ажылдаарыныё кичээли, кичээл-чогаадыкчы отчет, кичээл-чогаадылга, кичээл-түңнел, кичээл-таныжылга, кичээл-фантазия, кичээл-демнежилге, СТМ-кичээл дээш о.ө.

Чылда шупту: 68 шак
Неделяда: 2 шак

Чогаал сайгарылгазынга – 46. Чугаа сайзырадырынга – 5 шак;

Класстан дашкаар номчулгага – 7 шак. Чогаал теориязын өөрениринге – 8 шак. . Уругларнын билиин хынаарынга -3 шак. Киирилде болгаш практиктиг кичээл -1. Түңнел кичээл -1 шак.

6-ки класстыё өөреникчилериниё шиёгээдир кол билиглери болгаш мергежилдери:6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер

- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;
- чогаалдардан алдынган үзүндүлөргө аттарны чогаадып, цитаталыг планны тургузупбилир;
- номчаан чогаалдарының кол-кол болуушкуннарын, аразында харылзааларынтодарадып шыдаар;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянынг, тода чугаалап билир.
- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болуушкуннарын дес-дараалайчугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузар;
- чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергениң маадырларын тодарадып, оларгааас болгаш бижимел характеристикаларны бээр;
- өөренип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның ужур-дузанын тайылбырлап шыдаар;
- чогаалдыё утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгерөңгей,шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;
- номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелдибижип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарынга аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;
- словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарынгахамаарыштыр ч=пт\г ажыглаар;
- немелде литература-биле база улуг улустуё медээлери-биле ажылдап билир болуружурлуг.

Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери.

Чогаалчыларның чуруктары, компьтер, ноутбук, мультимедиялыг проектор экран, тестиликкарточкалар, \легер домактарлыг карточкалар, тыва болгаш орус дылдарда тайылбыр словарьлар тыва тоолдарга үндөзилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;

тыва чогаалчыларныё ш\л\ктерин аянынг номчаан аудиобижидилгелер; чогаалчыларныёчогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар,уругларныё билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар, өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схе

**ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН
ТӨРЭЭН ЧОГААЛ. 6 класс (68ш)**

Бөлүк №	Темалары	Ша-к, ай-хүнү	Хыналда ажылдар	Практиктиг ажылдар	Ай-хүнү	Өөреникчилернин кууседир ужурлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы	Электрондук курлавыры	Хыналданын хевирлери (виды, формы контроля)
1	1	Кирилде кичээл. «Литература - уран чүүлдүн хевири»	1			Төрээн - тыва чечен чогаал уран чүүлдүн бир хевири дээрзин билип алыры. Амыдыралды чечен оворже кирип чуруур онзагай талаларын сайгарган чугаага киржири. Кижиниц мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билири. Чаа өөредилге чылында номчуур чогаалдары-биле таныжары.		
Аас чогаалы - чоннун эргинези								
2	Улустун аас чогаалы.							
2	2.1.	Чогаал теориязы. Мифтер тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар.	1 ш.			Тоолчургу чугааларда болгаш мифтерде дылдың чурумалдыг аргаларын тывары болгаш оларның чогаалга салдарын илередири. Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар деп терминнернин ылгавырлыг онзагайларын илередири. Делегей хүлээп алышкынын, чүдүлгени болгаш амыдыралда үнелер дугайын деңеп, хайгаарап билири.		
3	2.2.	«Ай, хүн». «Чеди-Хаан сылдыс». «Үгер канчап дээрже үне бергенил?».	1 ш.			Октаргай, Ай-Хун, сылдыстар дугайында (космонимнернин) дугайында тоолчургу чугааларның (тыва календарь) ай санаашкынны – биле холбаазы (5 класс тыва дыл номунда). Чеди-Хаан деп тоолчургу чугаанын тывылганы. Оон өөредиглиг, кижизидикчи утказы. Хаан алышкыларның күш-ажылга хамаарылгазы. «Үгер канчап дээрже үне бергенил?» деп тоолчургу чугаада мөзү-шынар айтырыының илерээшкини (адааргал, мактанкчы хөөн, кара сагыш) алыс чылдагаанын билбейн баары.		
4	2.3.	«Кижичи канчап эң-не күштүг амытан болганыл?». «Күскениң чылга киргени».	1 ш			«Кижичи канчап эң-не күштүг амытан болганыл?» деп тоолчургу чугаада дириг амытанның эң-не угаанныы кижичи, арга-ыяшты алгаш барганы, Сыын биле Мезилдин диалогундан кижиниң күштүүнүн, угаанныының, амыдырал- биле холбаазы. «Күскениң чылга киргени» күскениң угаангыр сагынгырын тоолчургу чугаада көргүскенин тыва ай календары-биле холбап, он ийи чылды шууштур адап билири.		

5	2.4.	«Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа».	1 ш.				1.Фантастиктиг бодалга үндезилеттиниң чогааттынганын, болуушкуннарның үези, чери билдинмес, маадырларының төөгүгө турган-турбааны шынзыттынмас, бичии хемчээлдиг тоожушкун тургузуглуг аас чогаалы дээрзин; номчааны тоолчургу чугааларда өртемчей, ооң тывылганы, тургузуу болгаш амыдырал дугайында бодалдарын, уран-чеченин даап бодап, тодарадып, шынзыдып билир. «Хайыракан» дугайында тоолчургу чугаа кижиге биле бойдустуң харылзаазын көргүскен. Кижиниң-даа, дириг амытаннарның-даа чаш төлү ада-иезинге эргим хайаралдыг болуру.		
6	2.5	«Хайыракан». «Теве-Адар».	1 ш.						
	3.	Төөгү чугаалар							
7	3.1	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа».	1 ш.				“Амыр-Санаа” дугайында төөгүлүг чугаада боттуг херек кырында болган болуушкуннарда төөгүлүг кижиниң үндезин омур-хевири – биле чоннуң күзелдери илереткени. Тоолчургу чугааларның идеялиг утка-шынарын тодарадып ажылдап билири. Амыр-Санаа болгаш Будукпенниң омур-хевиринде тыва чоннуң аажы-чаңы чуруттунганын: чараш мөзү-шынарын, чөптүг чорукту, төрөөн чуртунга шынчы бараан болуп чоруурун бодунуң көрүжү, туружу-биле илередип билири. Гиперболаның чогаалдарда салдарын тодарадып билири. Янзы-буру чоннарның аас чогаалының хевирин мифтерде октаргай, делегей, кижиге дугайында ниити чүүлдерни ылгап, илередип билири.		
8	3.2								
9	3.3	«Кыры сөөгү».	1 ш.				“Кыры сөөгү” тоолчургу чугаада чоннуң мал-маган-биле холбашкан ыдыктыг сөөктериниң умур- дузасы. Ону улусчу чаңчылдар-биле холбаары.		
10	3.4	Дыңнадыг.	1 ш.				“Тыва улустуң мал-маганының ыдыктыг сөөктериниң дугайында дыңнадыг		
11	3.5	“Хөөмейлээр Бүдүкпен».	1 ш.				“Хөөмейлээр Бүдүкпен» деп чугаада тыва улустуң онзагай салым-чаяанныг хөөмейлээр Бүдүкпенниң омур-хевирин уран чүүлдүң эртинези кылдыр көөрү. Ону Дембилдейниң, Конгар-оол Ондарның омур-хевирин-биле деңнээри.		
12	3.6.	«Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока»	1 ш				Номнуң «Мифы, легенды, предания тувинцев» деп кезээ-биле таныжылга. (Д.С.Куулар, З.Б.Самдан, Орус-оол С.М.)		
13	4	Класстан дашкаар номчулга Тоолчургу болгаш төөгү чугааларны шинчилеп келгени.	1 ш.				Тоолчургу чугааларда хөөредип чогаадып каанын илередип, сайгарып билири. Тоолчургу чугаа аас чогаалының хевиринде онзагай жанр деп тодаргайлап, төөгүлүг барымдааларга даянып, сөзүглелдин утказын чазып номчуп билири.		

14	4.1	Тыва улустуң ырлары. Улустуң аас чогаалы. Чогаал теориязы. Ыр, кожамык дугайында билиг	1 ш.				Тыва улустуң ырларын тема аайы-биле бөлүктөп, тодарадып билири. Улустуң ырыларында чоннуң төөгүзүн, ёзу-чаңчылдарын, тыва кижиниң иштики делегейин шинчилеп өөренири.		
15	4.2.	“Кадарчы». Тыва улустуң күш-ажыл, мал-маган дугайында ырлары.	1 ш.				Улустуң ырыларының онзагайын, дылының поэктиг оворлуун билип, сайгарып билири. 1. “Кадарчы.”, “Аңчы арат”, “Чыраа-Хоор”, “Көшкүн арат” деп ырларда күш-ажыл, мал-маган, эт-херексел, байыр-наадым, оюн-тоглаа дугайында бодалдарның илереттингенин; Тыва улустуң ырларын күүседип билири.		
16	4.3.	Тыва улустуң чер-чурт дугайында ырлары.	1 ш				Тыва улустуң ырлары чүгле Тываның девискээринде эвес өске-даа күрүнелерде, чурттап турар тываларда бар дээрзин бадыткап билер. Тыва улустуң “Межегей”, “Самагалдай”, “Хандагайты”, “Тооруктуг долгай таңдым”, “Өдүген-Тайга”, “Чашпы-Хем” деп ырларында чер-чуртун алгап-мактаанын, амыдыралын, күзел-бодалдарын, харылзааларын илереткенин, долгандыр турар бойдушту, кижиниң авыралдыг ада-иези дег, көрүп чораанын; Улустуң ырларында уран аргаларны тып, уjur-дузазын тайылбырлап шыдаар.		
17	4.4.	Тыва улустуң ырларында социал хөөннерни, аңгы демиселин, сагыш-сеткилин илереткени.	1 ш.				“Ала караан дешкен болза”, “Очалаңдан кедилерин”, “Алды баштыг Кара-Дагны”, “Дөге-Баары” деп тыва улустуң ырларында социал хөөннерни, аңгы демиселин илереткенин; Тывада, Моолда, Кыдатта чурттап чоруур тываларның “Конгурай”, “Допшулдуурум” деп улустуң ырларында кандыг сеткил-хөөн илереттингенин;		
18	6.1	Кожамыктар ыр аймааның нептеренгей хевири.	2				Тыва улустуң кожаң ырларының көшкүн чоннуң амыдыралынга салдарын тодарадып билири. Чоннуң кожаң ырларының дылының онзагайын, чиге, тода, чидиг угаан сиңгенин тодарадып билири. Кожан ырыларның аялгаларының янзылары-биле таныжылга. Чоннуң болгаш амгы үениң кожаң ырыларын тема аайы-биле бөлүктөп, деңнеп шинчилеп билири. Кожамыктап ырлап билири. Кожамыктың тывылганын, тематиказын, тургузуун, кууселдезин, аңгы ырлар болгаш кожумактарнын аян-хоону		
19	6.2.	Ыр, кожамык дугайында билиг							
20	7.1.	Чогаал теориязы Алгыш-йорээлдер.	1				Алгыш-йорээлдер – улустуң аас чогаалының бир хевири деп билип, оларның идеялиг утка-шынарын болгаш тема аайы-биле бөлүктөрүн тодарадып өөренири.		
21	7.2	Өг-бүле туткан аныяктарга йөрээл	1				Алгыш-йорээлдерниң бөлүктээшкиниң, уjur-утказының, тургузуунун, хемчээлиниң онзагайларын тодарадып билири. Алгыш-йорээлдерниң идеялиг утка-шынары-биле таныжылга		

22	7.3.	Аңчының чалбары. Оран-тандыга чалбарыг. Шуулген мөгеге, аьтка мактал	1				Чалбарыгларны кандыг таварылгада кылырын; сөзүглелдерниң утказын, уран-чеченин; улусчу эртемден Ондар Дарыманың дугайында; макталдарны кымга, чүгө тураскаатканын; Шээжи-биле чугаалап билир, аас чогаал чыыкчыларының дугайында тайылбырлап шыдаар.				
23	8.1.	Чогаал теориязы. Хам алгыштары	1				Хам алгыштары - «тыва дылдың онзагай байлаан кERGүскен национал байлак», «шүлүк чогаалының эң-не бурунгу эртинези» дээрзин билип алыры. Алгыштарның ужур-утказының, уран-чечениниң болгаш тургузуунуң онзагайы-биле таныжары база тодарадып билири. Аянын номчулга				
24	8.2.	Ондар Шокар-Хамның тайга-сынны алганганы. Хамның чаштарны алганганы. Хамның Шагааны алганган алгыжы.	1				Тыва кижиниң оран-таңыга чалбарып чорааны, чаш уругнуң сүнезини (кудучамы) чечектер дээрзин билип алыр. Чечек чулбас деп угаадыры. Шагаада арыгланыр ужурну билип алыр, чолукшууру, улуг улусту хүндүлээри. Табуу деп чүүлдү билип алыры.				
	9	Авторлуг тоолдар									
25	9.1.	Сарыг-оол С. А. «Агар-Сандан ыяш»	1				Чаа үе, революция темазын онзагай аян-биле дамчытканын илередири. Агар-Сандан ыяшта символ овор-хевир бар дээрзин билип алыры. ТАР-ның тургустунганы.				
26	9.2.	«Агар-Сандан ыяш» деп тоолда чаа эрге-чагырганың овор-хевири	1				1. Авторлуг тоолдарның анаа тоолдардан ылгалын; Тывага аңгы демиселин, аас-кежиктиг чуртталганы тыва литературада баштайгы авторлуг тоолда көргүскенин, улустуң аас чогаалы-биле сырый харылзаазын, уран-чеченин; 2. Тоолда кол бодалды илередип, 1921 чылда болган улусчу революция дугайында тайылбырлап билир.				
27	9.3.	Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота	1				Аас чогаал-биле харылзаалыын, чогаалдың, чогаалчының дылының онзагайын тодаргайлап, илередири. Гипербола болгаш литота дугайында таныжары, оларның чечен чогаалга салдарлыын илередири. Тоолдарда гипербола болгаш литота деп темага дыңнадыг кылыры. Бодунуң тоолун чогаадыры				
28	10.1.	Класстан дашкаар номчулга Алтаргана. Бурят чоннун аас чогаалында триадалар (ожук даштары). Үштээн мерген угаадыглар.	1				Бурят болгаш тыва улустуң аас чогаалынга хамаарыштыр деңнелгелиг чугаа кылып өөренири. Бурят чоннуң аас чогаалының онзагайын илередири. Өске аймак чоннарның мерген чугааларында үн алчып турар бир дөмей бодалдарны деңнээри				
	11	Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы									
29	11.1.	Гримм алышкылар «Ак чылан»	1				Тоолдуң идея-тематиктиг угланышкынын тодарадыры. Чогаалда мөзү-шынар айтырыын болгаш ооң кижизидикчи салдарын илередири. Тоолдарда ниити чүүлдү тыпкаш, оларның онзагайларын база оларда ниити аргаларны				

						илередири			
	12	Поэзия							
30	12.1.	Козлова С. В. «Аъттыг-шеригжи кыс»- амгы шагнын тоолу	1				Чогаалда лириктиг маадырның аажы-чанының онзагай ын илередири. Чогаалдың чугулазын болгаш чоннуң маадырларының – эки турачыларның аажы-чаңында ылгавырлыг талаларын тодарадып өөренири. Ада-чурттуң Улуг Дайынының чылдарында совет чоннуң маадырлыг чоруктарының дугайын өөренириниң чугулазын билири. 1.Шүлүглелде тыва эки турачы Вера Байлактың амыдаралын чеченчидип чуруп көргүскенин, Байлактың эрес-дидим чоруун, тайбың ажыл-ишке киржилгезин; аныяк салгалга үлегер-чижек бооп чоруурун; 2.Эки турачының дугайында тайылбырлап, “Бокту-Кириш, Бора-Шээлей” деп тоолдуң маадыры-биле деңнеп билир.		
31	13.1.	Класстан дашкаар номчулга Кузнецов И. Т. «Хайгыылчы Тютчук»	1				Сюжетти эдэрти чугаалаары. Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадыры. Чогаалдың иштики хөөнүңгө дүүштүр сагыш-сеткил илерээшкинин дамчыдып, аянның номчууру. Кол маадырның овор-хевириңге үнелел бээри. Хайгыылчы Тютчуктуң хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң үнелелин бээри		
	14	Поэзия							
32	14.1.	Кудажы К-Э. К. «Маргылдаа» деп баснязынга кижиниң мактанкчы чоруун көргүскени	1				Басняны рольдап аянның номчууру. Чогаалда чидиг айтырыгны тодарадыры, маадырларны деңнеп сайгарары. Авторнуң туружун илередип, сюжет, тургузуг талазы- биле чураанының онзагайын илередири. Басняның мөзү- шынар болгаш кижизидикчи салдарын делгеренгей тодаргайлап билири. Шээжи - биле номчулга.1.Басняда кижилерниң хоозун мактанкчы, улуургак, өрү көрдүнер, бардам чоруун кочулап көргүскенин, басняның уран-чеченин; 2.Тыва дарганнарның, ус-шеверлерниң дугайында чугаалап; басняның кол бодалын тайылбырлап билир.		
33	14.2.	Сүрүн-оол С. С. «Аът биле оор» деп баснязында мөзү-шынар айтырыгы чидии биле көдүргени	1				Сөс-биле, фразеологтуг сөс катыжышкынар-биле ажыл.Басняда оң кижизидикчи салдарын илередири. Маадырларның чурумун үнелеп, сайгарылгалыг чугаага киржири . Басняны рольдап, аянның номчууру. Чогаалда мөзү-шынар айтырыын болгаш басняларда хөй-ниитиниң өңчү-хөрөңгизиниң төтчөглекчилерин буруудатканын, чогаалдарның кол утказын, амгы үе-биле харылзаалыын; Аъттың химиренген түнел бодалын; аъттың Тываның сүлде демдээнде чүгө киргенин тайылбырлап, И.Крыловтуң баснязының орус дылдан канчаар очулдурганын үнелеп билир.		
	15	Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы							
34	15.1	Крылов И. А. «Шиижек биле көге-буга» деп басняның утказы	1				Басняны рольдап аянның номчууру. Кижилер аразында хамаарылганы, кижилерде ниити болгаш ылгалдыг аажы-чаңнарны тодарадып билири. Авторнуң бодунуң маадырларынга, оларның аажы-чаңынга хамаарылгазын		

						база кажар дилгиниң аажы- чаңын чуруурда, кылыг сөстөриниң салдарын илередип билири. Крыловтуң басняларында мөзү-шынар айтырыын болгаш ооң кижизидикчи салдарын сайгарып илередири.			
35	15.2	Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг	1			Литературлуг терминге хамаарышкан сөстөрни шиңгээдип ап, сөзүглелдерни сайгарып билири. Басня жанрының тывылганын болгаш дыл, тургузуг талазы- биле онзагайларын илередири. Эрте-бурунгу үениң болгаш амгы үениң басняларының онзагайларын тодарадыры. Шүлүк болгаш басня жанрының дөмей болгаш ылгалдыг талаларын тодарадыры.			
	16	Проза							
36	16.1	Тока С. К. «Мерген», деп эгеде бойдустун чурумалы	1			Романдан үзүндүлөрнүң уjur-утказын номчуп, билип турары. Чогаалдың амыдыралчы үндезиннери. Чогаалда авторнуң туружун болгаш ук байдалдың илереп кээрин тодарадып сайгарары. Тас-Баштыгнын омур – хевиринге характеристика бээри. Бойдус чурумалы пейзажтың чогаалда кол бодалын ажыдарынга салдарын тодарадыры. Тоожу жанрын рольдап аянның номчууру.1.Төрээн чериниң чараш-каазын кандыг уран аргалар-биле чураанын, чурумалдарның уjur-дузазын; 2.Чогаалчының төрээн черинге ынаан көргүскенин тодарадып, шынзыдып билир.			
37	16.2	Тока С.К. «Тас - Баштыг» деп эгеде аваның омур-хевир	1			1.Тыва ава херээжен кижини канчаар алдаржытканын, Тас-Баштыгның угааннын, маадырлыг чоруун, амыдырал дээш демиселин; 2.Өске чогаалдарда ие кижиниң омур-хевир-биле деңнеп, үзүндүнүң идея-тематикалыг утказын дамчыдып билир.			
38	16.3.	Тока С.К. «Шаагай» деп эгеде дужуметтерниң аажы-чаңы	1			1.Эрги Тыва үезинде яды улустан аар-берге амыдыралдыг, эрге чок чораанын, кандыг төөгүлүг барымдаалар барын; дужуметтерниң омур-хевирин, оларның аажы-чаңының каржызын, хоптак-чазыйын; 2.Шаандагы болгаш амгы үени деңнеп, чижектер-биле бадыткап билир.			
39	16.4.	Тока С.К. «База кыш» деп эгеде өг-бүлениң найыралы	1			1.Тас-Баштыгның уругларының демнин, авазының уругларынга ынакшылын, сагыш човаашкынын; шаандагы аар-берге, аш-чут үезинде бот-боттарын канчаар деткижип, амыдырал дээш кызып чораанын канчаар дамчытканын; 2.Чогаалда кол бодалды тодарадып, дамчыдып, уран аргаларны тып билир.			
40	16.5.	Аянның номчулга. Тока С.К. «Мерген» деп эге.	1						
	17	Проза							
41	17.1.	Сарыг-оол С. А. «Ол-ла Маскажык» деп чечен чугаазында шаандагы амыдыралды көргүскени	1			1. Чечен чугааның темазын чидиг айтырыын, чидиг айтырыглыын болгаш идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг арагалынын чогаал сайгарарынга омурлуг салдарлыын база тургузуунда онзагай чүүлдерни (пейзаж, интерьер, маадырның иштики монологу) сайгарып билири. Чогаалда болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң туружун илередип , сайгарып, айтырылгарга харыылап			

						билири. Лириктиг адырнын болгаш авторнуң овор – хевирин тодаргай ылгап, кызыгаарын айтып билири. Маадыр болгаш прототип, автор, чогаадыкчы допчу намдары деп билиишкиннерниң эге чадазын билип алыры. Сөзүглелден овор-хевирлерниң янзыларын, кол маадырларның үениң, чылдың, дириг амытанның, болуушкуннуң бир чуулдуң онзагайын илередип билири. Чечен чугаада Тывага хувискаал мурнунда яды араттарның түренги амыдыралын Ууштаарның өг-бүлезин дамчыштыр чуруп көргүскенин 2. Аянныг номчуп, утказын шын дамчыдып, кол бодалды илередип билер.		
42	17.2.	Сарыг-оол С.А. «Ол-ла Маскажык» чаа амыдыралды көгүскени	1			1. Хувискаал соонда кижилерниң амыдыралы кайы хире өскерлип, аас-кежиктиг апарганын; чаа амыдыралды туда берген мурнакчы араттың овор-хевирин, оң патриотчу, интернационалчы сеткил-хөөнүн чедимчелиг чураанын; 2. Болуушкуннарны деңнеп, тыва чоннуң амыдыралын төөгүлүг болуушкуннар-биле дүүштүрүп, уран-чечен аргаларны тып, оларның ажыын бадыткап билер.		
43	17.3	Чогаал теориязы. Чогаал маадырының дугайында билиг	1			Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал сайгарарына оворлуг салдарлыын база тургузуунда онзагай чүүлдерни (пейзаж, интерьер, маадырның иштики монологу) сайгарып билири. Чогаалда болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң туружун илередип, сайгарып, айтырылгарга харыылап билири. Лириктиг маадырның болгаш авторнуң овор-хевирин тодаргай ылгап, кызыгаарын айтып билири. Маадыр болгаш прототип, автор, чогаадыкчы допчу намдары деп билиишкиннерниң эге чадазын билип алыры. Сөзүглелден овор-хевирлерниң янзыларын: кол маадырның, бойдус чурумалының, үениң, чылдың		
44	18.1	Сувакпит О. О. «Буянның сергези» деп чогаалында бичии уругларның овор-хевир	1			Чогаалдың утказын билип, анаа дүүштүр чоок эдерти чугаалаары, айтырылгарга харыылаары. Чечен чугааның кол идеязын тодарадыры. Чогаал маадырларына, оларның хөделиишкинеринге унелел бээри. Персонажтарның чугааларына дүүштүр диалог чугаа тургузуп билири. Тоожу жанырын сайгарып өөренири. 1. ТАР-ның арат чонунуң Кызыл шеригге кандыг дузаны чедиргенин; чоннуң патриотчу көдүрлүүшкүнүн, дайын чылдарында тыва бичии уругларның бир мөзүлөш овор-хевирин канчаар чураанын, чогаалдың идея, темазын; 2. Чогаалда болуп турар болуушкуннарны, маадырларын тодарадып шыдаар, уран аргаларның ужур-дузазын үнелеп билер.		
45	18.2	Сувакпит О. О. «Буянның сергези» чогаалын түннээри	1			Чогаалдың утказын сөзүглелге чоок эдерти чугаалаары. Чечен чугааның темазын, идеязын тодарадыры. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири. Маадырларга, оларның хөделиишкинеринге хамаарыштыр бодунуң бодалын, туружун илередип билири. Чогаалда болуушкуннарга, маадырларга хамаарыштыр авторнуң туружун база илередип билири. Калбак чогаалдын сюжедин сайгарары. 1. Мораль, мөзү-бүдүш айтырыын чедимчелиг дамчытканын, дайын сөөлүндө чылдарда амыдыралдың чурумалын, хлебтиң		
46	19.1.	Дуюнгар М. М. «Хлеб» деп чогаалда мөзү-бүдүш темазы	1			Чогаалдың утказын сөзүглелге чоок эдерти чугаалаары. Чечен чугааның темазын, идеязын тодарадыры. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири. Маадырларга, оларның хөделиишкинеринге хамаарыштыр бодунуң бодалын, туружун илередип билири. Чогаалда болуушкуннарга, маадырларга хамаарыштыр авторнуң туружун база илередип билири. Калбак чогаалдын сюжедин сайгарары. 1. Мораль, мөзү-бүдүш айтырыын чедимчелиг дамчытканын, дайын сөөлүндө чылдарда амыдыралдың чурумалын, хлебтиң		
47	19.2.	Дуюнгар М.М. «Хлеб» деп чогаалының кижизидикчи	1			Чогаалдың утказын сөзүглелге чоок эдерти чугаалаары. Чечен чугааның темазын, идеязын тодарадыры. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири. Маадырларга, оларның хөделиишкинеринге хамаарыштыр бодунуң бодалын, туружун илередип билири. Чогаалда болуушкуннарга, маадырларга хамаарыштыр авторнуң туружун база илередип билири. Калбак чогаалдын сюжедин сайгарары. 1. Мораль, мөзү-бүдүш айтырыын чедимчелиг дамчытканын, дайын сөөлүндө чылдарда амыдыралдың чурумалын, хлебтиң		

		салдары					үнезин, Байырның, Белек-кыс башкының, суму даргазының омур-хевирлеринин чуруттунганын, чогаалдың кижизидикчи салдарын, уран-чеченин; 2.Чогаалдың кол утказын дамчыдып, хлебти камнап, чоннун эрткен оруун хүндүлөп, үнелөп билир.		
	20.	Россия чоннарының литературазы.Делегей литературазы							
48	20.1.	Неверов А. В.« Ташкент - аьштыг- чемниг Ташкент хоорай»	1				Чуртта болуп турган амыр эвес үелерни көргөн херечи бооп чурттап эрткен бөөүн чоннун амыдыралын билир чогаалчы А. Неверовтуң допчу намдары-биле таныжылга.Тоожунуң темазын, идеязын тодарадыры.12 харлыг Додонов Мишканың омур-хевирин үнелөп билири		
	21.	Проза							
49	21.1	Суваң Ш. М. «Кижиг-Бүрүс». Шангыр-оол Суванның «Кижиг-Бүрүс» деп тоожузунда элдептиг кижиг биле ужуражылга темазын онзагай кылдыр ажытканы	1				Чогаалдың тема болгаш идеязы. Хар-оолдуң аажы-чаңынга үнелел бээри. Жанрның онзагайын тодарадып, дылының чурумалдыг аргаларын тып, сайгарып билири. Авторнуң мөзү-шынар айтырыын көдүргөн чогаалдары-биле таныжылга		
50	21.2.	Суваң Ш. М. «Кижиг-Бүрүс». Тоожуда чуруттунган омур-хевирлерниң онзагайы. Оларның Дүктүг-оолдуң салым-чолунга киржилгези	1				Чогаалдың сюжединге дүүштүр эдерти чугаалаар, ооң тема и идея тодарадырынга онзагайын тодарадырынга, мөзү-шынар айтырыын тодарадырынга салдарын тодарадыры.		
51	21.3.	Суваң Ш. М. «Кижиг-Бүрүс». Тоожунуң идеялиг утказы болгаш уран чечени	1				Сөзүглелге хамаарышкан айтырыгларга харыылап тура, чогаалдың утказын билип алыр. Чечен чугааның кол идеязын тодарадыр.		
		Төрөөн чуртум делгемнери							
	22	Проза							
52	22.1.	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан эгелериниң сайгарылгазы 1, 2 –ги эгелер	1				Чогаалдың тема болгаш кол идеязын тодарадыры. Маадырларның аажы-чанынга үнелел бээри. Тыва аңчыларның езу-чуруму, чаңчылдары биле таныжары. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири. 1.”Кижиг биле бойдус” деп теманы чечен чугаада көдүргенин, Байлаң-оолдуң салым-чолунга		
53	22.2	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан эгелериниң сайгарылгазы 3, 4-6-гы эгелер	1				Эзирниң киржилгезин, тыва аңчыларның буянныг чаңчылдарын, бойдустан чараш-каазын чураанының онзагайын; 2.Тыва улустуң чаңчылдарын сагып, төрөөн чериниң чаражын эскерип билир, чогаалдың сайгарылгазын кылып шыдаар.		
54	22.3	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан эгелериниң сайгарылгазы 7,8, 9 эгелер	1						

55	23	Суваң Ш. М. «Азыранды» Суваңның чечен чогаалында маадырлар	1				Чогаалдың адын болгаш ужур утказында илереттинген кол бодалды тодарадыры. Соктайның портредин тургузарын. Чечен чугаада бичии уругларның болгаш улуг кижилерниң иштики делегейинге (аажы-чанынга) үнелел бээри.1.Чогаалдың адының идеялиг утказын, чогаалчының улуг болгаш бичии кижилерниң иштики делегейин ылгалдыг кылдыр чураанын;		
56	23.1	Ш.М.Суваңның «Азыранды» деп чечен чугаазында кол бодал.	1				2.Чечен чугааның кижизидикчи ужур-дузазын медресеп билер, дылының уран-чеченин дамчыдып шыдаар.		
57	23.3	Чогаал теориязы. Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары	1				Проза (калбак чогаал) болгаш лирика жанырларының ниити болгаш ылгалдыг талаларын ылгап билири. Чогаалды сайгарары. Бердинген тема езугаар чогаадыг бижири.		
58	24.1.	Сарыг-оол С. А. «КҮС»	1				Чогаалдың идеялиг болгаш тема угланышкынның ужур-утказын бадыткалдыг илередип билири. Шүлүктүң дылының чурумалдыг аргаларын тып, сайгарып билири. Шүлүктүң кол бодалын тодарадырынга кандыг аргалар барын илередири. Лириктиг маадырның оуру болгаш бойдус чурумалы-биле ажыл. Аянның номчулганы чедингир күүседери. Орус болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдары-биле таныжылга		
59	25	Доржу М. Б. «Экии, Тыва!»	1				Шүлүкте илереттинген кол бодалга авторнуң хамаарылгазын илередири		
60	25.1	М.Б.Доржунуң «Экии, Тыва!» деп шүлүүнде төрээн черинге ынакшылды илереткени	1				Тываның онзагай чурумалдарын көргүскен. Авторнуң төрээн чериниң кижини сорук киирер ачы-күүн шүүктүң одуругларында көргүскени. Ава-биле төрээн чериниң омур-хевирин дөмейлээнин билиндири.		
	26	Класстан дашкаар номчулга	1				. Тема болгаш кол бодалды тодаргайлап билири. Тываның омурун илередип билири		
61	26.1.	Кенин-Лопсан М. Б. «Авамның өө» Чогаал теориязы. Пафос	1				Шүлүктү аянның номчууру. Лириктиг маадырга үнелел бээри. Чогаалга даянып, аваның омур-хевирин тургузары. Чогаалдың идеялиг пафозун сайгарары. «Пафос» деп термин-биле таныжары		
	27	Россия чоннарының литературазы Делегей литературазы							
62	27.1.	Оралбаев О. «Тыва черге мөгейиг»	1				Чогаалчы О. Оралбаевтин чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Шүлүктү номчуп, ужур-утказын илередип билири. Тыва чоннуң иштики делегейиниң бай-байлаан чогаалга даянып тодаргайлаары. Авторнуң ажыглааны дылдың чурумалдыг аргаларын тып, сайгарып билири		
	28	Поэзия							

63	28.1.	Даржай А. А. «Өггө йөрээл» ¹ деп шүлүүндө тыва өгнү алдаржытканы	1				Өг – тыва кижиниң ыдык оран-савазы деп чүүлдү билиндирер. Шүлүктү аянынг номчууру, идеялиг пафосту илередири. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалдың тургузуун (композицияны) онзагайлап билири. Чогаалдың ужур-утказынга авторнуң хамаарылгазы.		
64	29.1.	Салчак М. Б. «Амытаннар чылы» деп шүлүүндө чыл санаашкыны	1				Шүлүктүң аянынг номчулгазы. Чогаалдын идеялиг ужур-утказын илередири. Чогаалга даянып, чөөн чүк улузунуң ай-хүн санаашкынынга үнелел бээри. Ай, чыл санаашкынында ниити, бот-тускайлаң онзагай болгаш чоннуң чанчылчаан ёзу-чаңчылдарында онзагайларын илередири.		
	30	Драматургия							
65	30.1	Көк-оол В.Ш. «Чаргы» деп шиизиниң тема, идеязы	1				Чогаалдың идеялиг ужур-утказын илередири. Шииде чөрүлдээни илередири. Шии маадырлары болгаш оларга деңнелгелиг үнелелди бээри. Маадырларның хөделииш- кининге хамаарыштыр бодунун бодалын, туружун илередири.		
66	30.2	Көк-оол В. Ш. «Чаргы» деп шиизинде кол чөрүлдээлер	1				Көк-оол В. Ш. «Чаргы» деп шиизинде кол идеязы: шаандан тура тыва аңчылар тыпкан олчазын деңге үлежип алып, деп чүвени билиндирер. Шииде кижиниң мергенин илереткени.		
67	31.1.	Танова Е. Т«Илбилиг согун» деп фантастиктиг чугаазында эрткен үеже аян чорук 1 кожеге 1 коргузуг	1				Шиини рольдап номчууру. Фантастиктиг хамаарылганың уруглар чогаалын бижииринге болгаш оларның амыдырал дугайын шиңгээдип алырынга салдары. ЧС. Чогаадыг угаап боданышкын«Мен бодумнуң үемге төлептиг мен бе?»		
68	31.2.	Танова Е. Т«Илбилиг согун» деп шииде Чеченмаа биле Мергенниң омур – хевирлери	1				1.Шииде Чеченмаа биле Мергенниң омур-хевирлерин дамчыштыр илби-шидини ажыглааш, эрткен үеже аян-чорукту көргүскенин, шииде шаандагы тыва амыдыралды чураанын, ооң фольклорлуг үндезиннерин, кижизидикчи салдарлыын, тыва литературада баштайгы хуулгаазынның шии болуп турарын; Чеченмаа биле Мергенниң омур-хевирлерин канчаар чураанын;2.Чогаалдың бижиттингениниң онзагайын, маадырларның кижизидикчи ролун тодарадып, бадыткап шыдаар.Шиинин улустун аас -чогаалы биле холбаалыын, бердинген темага чогаадыг бижири.		